

GUARANI REMBI'UETE

Aldeia Piraju'y, Paranhos (MS)

2019

Ficha catalográfica elaborada pelo Sistema Universitário de Bibliotecas (UFGD),
com dados fornecidos pelos organizadores.

G914g

Guarani da Terra Indígena Pirajui, Professores. **Guarani Rembi'uete**. Dourados, MS, 2019. Revisado em 30/08/2019.
68 f. : il

Livro (Ação Saberes Indígenas na Escola) – Universidade
Federal da Grande, UFGD, 2019.

1. Literatura Brasileira. 2. Etnologia. 3. Alimentação.
4. Guarani. I. , . II. Título.

CDD – 869.9

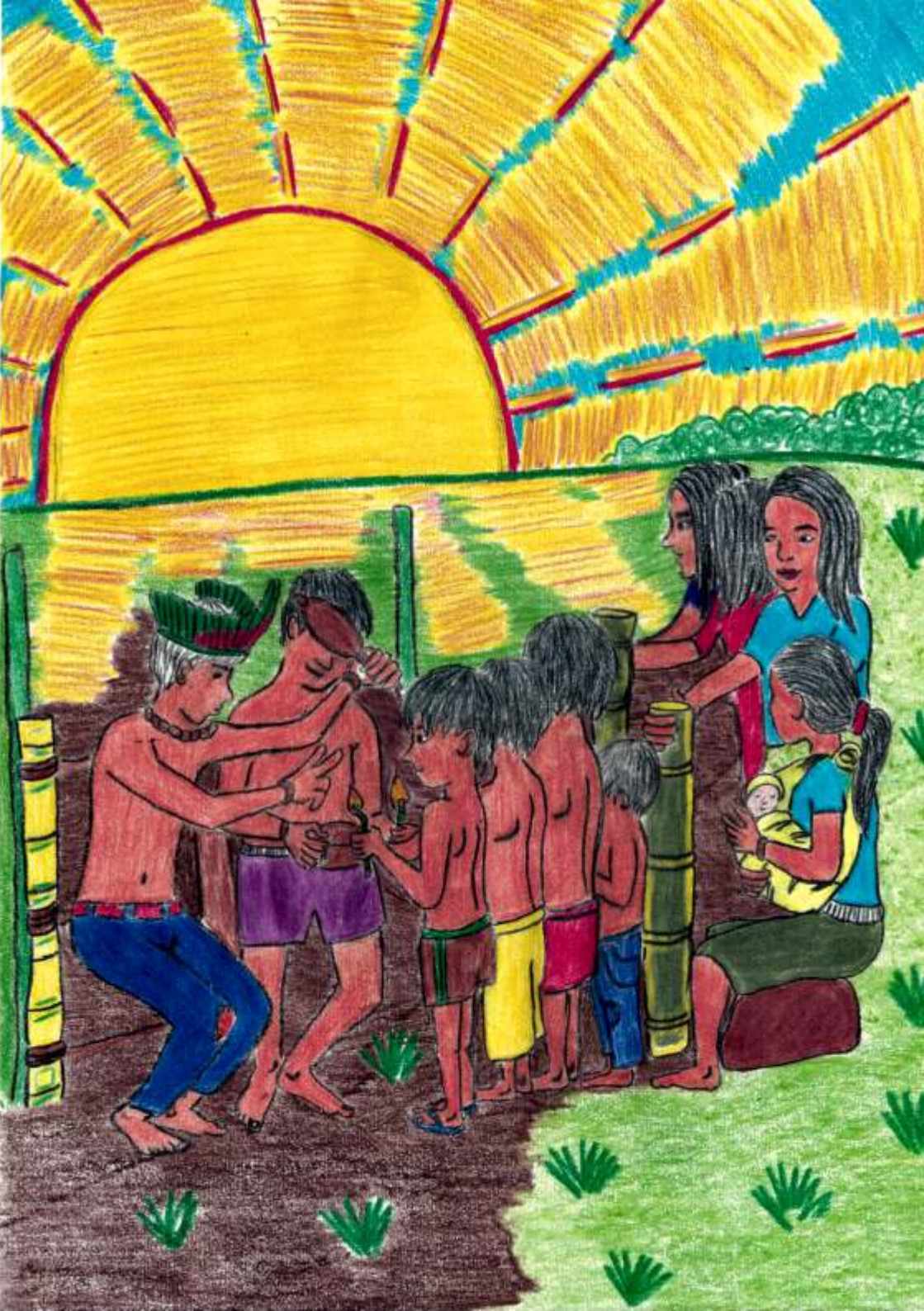
Os direitos autorais desta obra e sobre os desenhos constantes são de natureza coletiva e pertencem exclusivamente aos membros da comunidade Guarani.

Atribuição - Não Comercial - Compartilha Igual

A reprodução parcial, bem como adaptações de qualquer forma do conteúdo e ilustrações contidas nesta obra, é permitida **exclusivamente ao povo guarani e seus parceiros**, para fins não-comerciais, em obras licenciadas sob os mesmos termos desde que atribuindo de forma clara os devidos créditos às comunidades indígenas mencionadas.

Atribuição - Sem Derivações - Sem derivados

A reprodução e distribuição do conteúdo desta publicação em sua integralidade é permitida apenas para fins não-comerciais e desde que atribuindo de forma clara os devidos créditos aos povos indígenas mencionados.

AÇÃO SABERES INDÍGENAS NA ESCOLA

CONSELHO EDITORIAL

Adir Casaro Nascimento (UCDB)
Antônio Hilário Aguilera Urquiza (Rede MS)
Beatriz dos Santos Landa (UEMS)
Raquel Alves de Carvalho (UFGD)

COMITÊ EDITORIAL CONE SUL

Anari Felipe Nantes
Arnulfo Morinigo
Delfino Borvão
Elda Vasques
Lidio Cavanha
Maria de Lurdes Cáceres
Neimar Machado de Sousa
Silvio Pires
Teodora de Souza (coordenadora)
Tomas Vera
Veronice Lovato Rossato

COLABORADORES COMITÊ EDITORIAL

Delfino Borvão
Izaque João
Valdenir de Sousa
Maria de Lourdes Cáceres Nelson

EQUIPE TÉCNICA

Antonio Dari Ramos
Neimar Machado de Sousa
Oscar Frank Junior
Reginaldo Candado
Vera Lucia Pael dos Santos

GUARANI REMBI'UETE - APOHA KUÉRA

NARRADOR

Eduardo Santos

FOTOGRAFIA

Fidencio Vera

DESENHO

Diego Lopes Velásque
Fidencio Vera.

TEXTO

Alunos e professores do 1º ano a 5º ano da Escola Polo Adriano Pires.

Alunos e professores 6º ano a 9º ano da Escola Polo Adriano Pires.

Alunos e professores 1º ano a 5º ano da Escola da Missão Extensão Vy'aha Renda.

PINTURA

Lurdes Cândia

Judith Marcielly Vera Velásque.

ORIENTADORES

Fidencio Vera

Mónica Benites

Silvio Pires

CONTEUDISTAS

Pedro Duran

Tomás Vera

PESQUISADORES

Huto Vera

Udo Pires

FONTE

Memória oral dos Guarani

PROFESSORES EMI VY'AHA RENDA

Adriano Morales

Beatriz Vera

Diego Velasques

Fidencio Vera

Gloria Salinas

Helio Medina

Jenny Morales

Joselidio Duarte

Ronaldo Vera

Sumilda Morales

Valdenir Romero

Vicente Candia

PROFESSORES EMI ADRIANO PIRES

Claudete Vera

Edson Vera

Elenir Salinas

Fátima Varela Nascimento

Jonatas Duran

Lucia Aparecida da Silva

Luciana Morales Vera

Mónica Benites

Pedro Duran

Sergio Morales

Tatiane Pires Medina

Tomás Vera

Valentin Pires

Wagner Duran

Wilmar Romero

EQUIPE SEMED PARANHOS

Ana Claudia Ramires (coordenadora Gil Pires)

Cristiane Maria Dembinski (coordenadora)

Elizabeth Brites Benites (diretora)

Flavia Luziano Ramos (secretária)

Nilza Basilio da Silva (coordenadora)

REVISÃO

Arnulfo Morínigo Caballero

Lidio Cavanha Ramires

Silvio Pires

Tomás Vera

Veronice Lovato Rossato (DRT 03688)

ORGANIZAÇÃO

Fidencio Vera

Silvio Pires

Tomas Vera

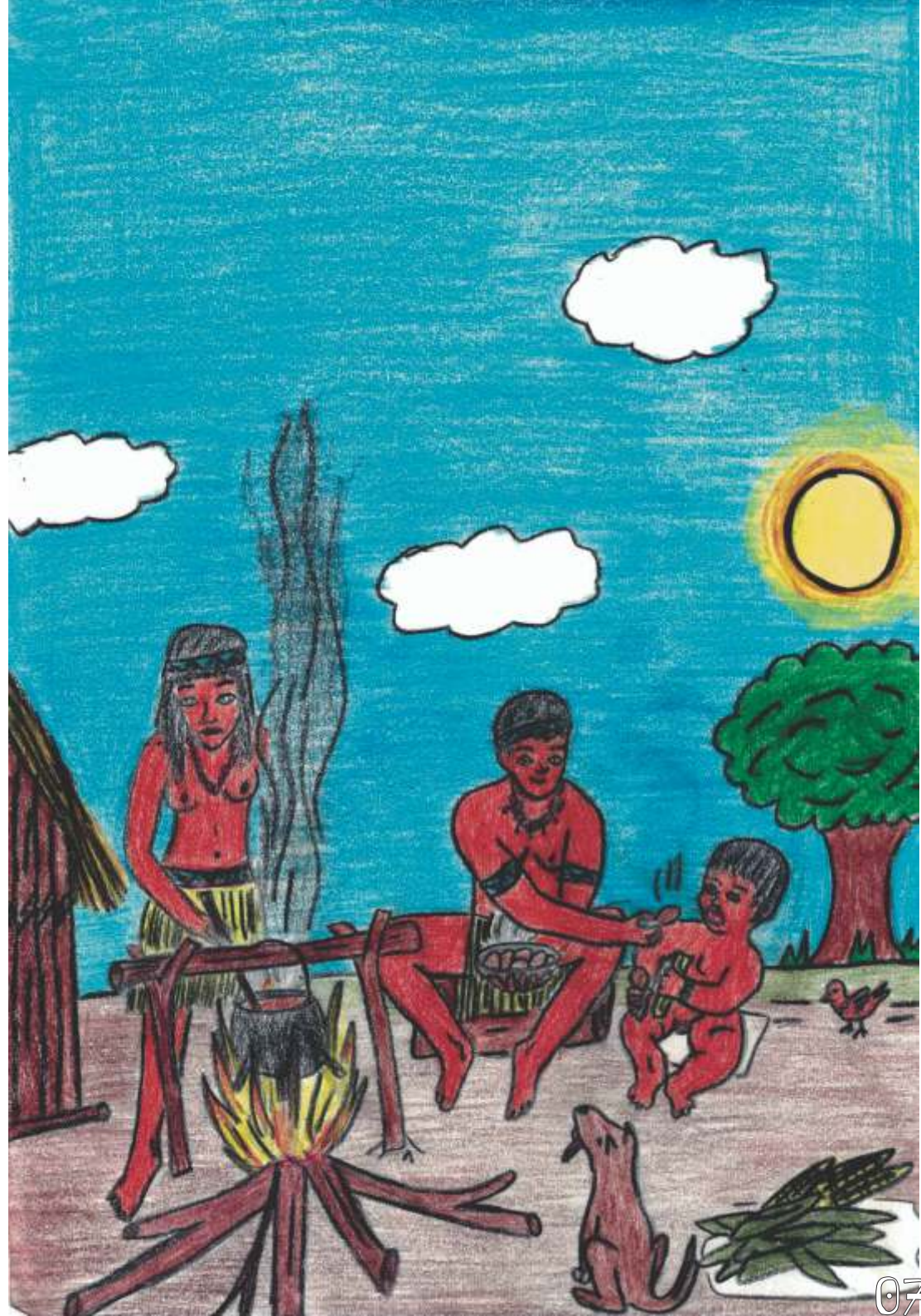
Teodora de Souza

Veronice Lovato Rossato

Neimar Machado de Sousa

JECHAUKAPY

Ko kuatia ñe'ẽ, Guarani Rembi'uete, oñembyesako'i va'ekue Ação Saberes Indígenas mbo'eróy rupi, mbo'ehára kuéra ha mitãnguéra ndive Município Paranhospe - MS. Pe jahupytyseva kuatia ñe'ẽ rupive, oive haña haipyre guarani ñe'ẽme, ikatu hañaicha oñemomba'e ha ojehechave tekoha rupi ñane ñe'ẽ teépe. Ko'áva rupive umi mitã ojeheko mbo'éva mbo'eróype ohecháta ha oikuaáta pe ñe'ẽ guarani imbaretaha. Ha avei ohechaukávo guarani reko ikatu oho oparupi, ojekuaa haña ñande kuaapy guarani rehegua mombe'upy. Ko kuatia hai oñe'ẽ guarani rembi'uete rehe opa árape, hesãime, hetépe ha ãngape ãuarã.

JEHUPYTYSE

Ore mbo'ehára ava guarani Paranhospegua rohai kuatia ñe'ẽ guaraníme, ikatu hañuaicha rombo'e ore mitãnguéra ñane ñe'ẽ teépe. Kuatia hairupive ore ñe'ětépe ikatu roikuaa heta mba'e. Roikuaa ñemombe'upy opaichagua, chamõi ha charýi oikuaáva, ore rekorã, pohã ñana, tembi'u ha opaichagua ojeporúva guarani reko haichaite. Ikatu hañuaicha umi mbo'ehao rupive opavave tekoha rupi oikuaa ñe'ẽ guarani iporã iterei.

Upéagui tekotevẽ ñamombarete ani jaheja ikangy terã opa. Kuatia hai rupive ikatu umi mitã ko'ãgagua oikuaa opamba'e ojehu, ojeporu ha oñeñoty va'ekue guarani háicha. Aipóramo ore mbo'ehára kuéra roipota guarani ñe'ẽ ojekuaa oparupi ha ojeporu avei maymáva mbo'eróy rupi.

TEMBI'U OSYRYRY PORĀVA ÑANE ÑANGARE

Ñañe'ẽramo guarani rembi'uteére, ndaikatui ñande resarai ñande retégui, yvýgui, ysyry, ha ñane ñangape oñeñongatúva heta mba'e porã guarani arandúpe.

Ñande yvy jaikoha tekotevẽ ñamombarete umi mitã okakuaáva renonderã. Ikatu hağuaicha ñamopu'ã hağua ja'u va'erã oñondivepa.

Ñande rekohápe oĩ gueteri tuicha jaiko hağua, oĩ gueteri yvu porã, ysyry, ka'aguy, ñu ha mymba kuéra ka'aguy. Ka'aguy rupi ava guarani ikatu oheka ho'u va'erã mymba ka'aguy, pira, yva, pohã ñana hesãi hağua. Ko'áva omombarete ha omohesãi ñande rete, anga, apytu'ũ, kangue ha ñande py'a.

Ko'áva avei ikatu oipytyvõ porã ñande retépe oipe'ávo mba'asy vai, omopotĩvo avei ñande ryepy omba'apo porã hağua.

Upéagui iporã ja'u ka'ay, terere pohãmi reheve ava guarani haichaite. Ñemongarai mbarete rupive umi já'úva ojapo porã ñande retére ha ñane akãme. Ko'ã arandu ava guarani oikuaáva terã oĩva umi tujami, ġuaiğui apytu'ũ kuápe tekotevẽ ñamombarete jey mbo'ehao ha tekoha rupi.

Professor Valentim Pires

A woman with long black hair, wearing an orange short-sleeved shirt and blue jeans, is sitting on the ground in a lush green forest. She is looking down at her hands, which are resting on her lap. The background is filled with dense foliage, including ferns and other green plants. The lighting is natural, suggesting an outdoor setting.

Oĩramo ja'u va'erã ja'úkena oñondivepa,
vy'apópe ñamboja'o ojoupe michĩmimi.
Jajohumíva ñagueromandu'a va'erã ñane
pehẽngue rehe. Tupã ñande apohare oipotágui
upéicha jaiko oñondive.

Ymaguare péicha oiko va'ekue, ndojohechareíri.
Ha ko ára rupi ndojehúguasuvéi guarani
apytépe, heta mba'e ipyahupa. Karai kuéra reko

ojaho'i ha ipu'akase ñande ava rekóre. Ñande
Ava Guarani jekupytytee imbarete, upéagui
ndaikatúi karai reko ipu'aka ñande rekóre.
Ñamombarete jey tekojoja guarani háicha
mbo'ehaópe, jaikohárupi.

Fidencio Vera (Ava Ruvicha Mirĩ).

JEKUPYTY HA JEHUPITÝPE JAIKO VA'ERÃ OÑONDIVE

TEMBI'U YPY

Mbo'ehára guarani Tomas Vera (Ava Yvoty) ojeporeka ohai haña moõguipa iñepyrũ guarani rembi'utee:

Ñanderu Eduardo Santos, 56 áry oguereko, oiko tekoha Pirajuýpe, omombe'u va'ekue 2017pe. Umi tembi'u ñepyrũ araka'e ou ñande ypýgui voi.

Ñande ypy ha'e araka'e omenda ramóva ha hyeguasue te hembirekomi, imemby hañaichaite oiko. Hyeguasúpe oñombopochy hikuái kokuepeguáre. Upérõ araka'e ñañotýva guive pya'e heñói, hi'a ha pya'e oĩja'u va'erã.

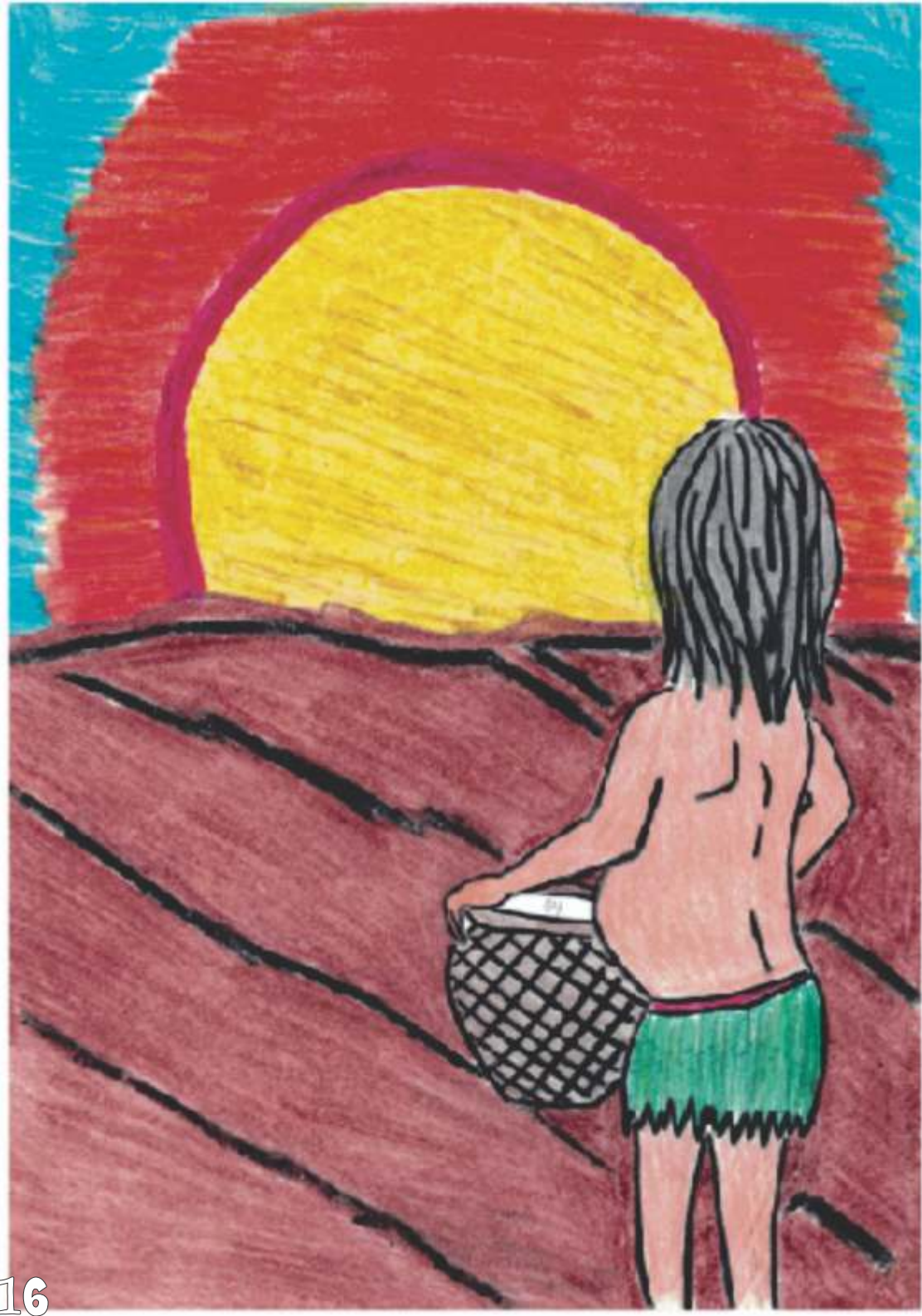

Ñande ru oho omba'apo kokuépe oñotỹ haḡua tembi'urã ha heta omba'apo rire, oḡuahẽ ikane'õ ha ñembyahýi reheve hógape. Ha he'i iñirũme oho haḡua ogueru kokuégui tembi'urã. Ñandesy katu he'i chupe:

— Mba'éicha piko angete reñotỹ ha oimbátama ja'u va'erã! Ñande ru ipochy ha ombyasy eterei hembireko he'i va'ekuére. Ko'ã mba'e ojehu rupi jeko, ñande heta ára ñaha'arõ ñamono'õ haḡua ñañotỹva kokuepegua ja'u va'erã.

— Nderegueroviaigui che ñe'ẽ, upehaguére eha'arõ jasýre terã áryre! Ha oheja hembirekomíme ohóvo mombyry. Opyta ñande sy hyeguasujete rehéve. Aipóramo ñande sy ypy imemby oĩva hyépe kõiingemi jeko, mokõi kuimba'e hérava Jasy ha Kuarahy.

Aipóramo kunã oguerovia rire imena ñe'ẽ ha ohendu rire, nañaha'arõ are va'erã mo'ã umi ñañotỹva kokuépe. Ndaha'etí guarani kuérape año, karai kuérape avei.

Mba'éicha piko jaiko va'erã
mo'ã ñande sy ohendu rire
ñande ru ypýpe?

Ndahasa'asyi aramo'ã
ñañotyva ñamono'õta pe árape
voi.

Kóicha oñemombe'u
tembi'utee guarani rehegua.
Opavave tetã jerekuévo
oguereko mba'éichapa
ombyesako'íta ho'u va'erã
itekoha rupi.

TEMBI'U PORÃ

Ñaikotevẽ tembi'utee rehe jaikove puku haãua. Tekotevẽ avei jakaru porã ha ja'u tembi'u ojapo porãva ñande retépe. Tupã ome'ẽ ñandéve opaichagua tembi'u iporãva ha ñande tekotevẽ jakaru kuaa.

Ko'ãga rupi heta oĩ, oimo'áva okaru porã, ho'u tembi'u ojapovai va'erã hetépe. Upéagui hetáma oĩ hasýva, ikyra etereíva, ipirúva terã oipyhýva karai mba'asy. Aipóramo ñañangareko va'erã tembi'u ja'útavare, upéicha ani ja'úiterei karai rembi'u.

MEMBY KAMBÚVA

Kuña imemby ramo, oġuahẽ mitã pyahu, katujete ogueru tuicha vy'a opavavépe. Umi tamõi ha charýi kuéra he'i:

- Ko chyvy'i terã chindy'i togueru jehovasa, py'aguapy, vy'a ha tesãi.

Kuña hyeguasúpema voi oñeñangareko porã va'erã ha to'u umi tembi'u omokamby porã vaera haġua ichupe. Ha'e iñe'ẽ rendu va'erã iġuaiġuivévape.

Mitã imichĩete guive okambu isy titíre, upéagui hesãi ha pya'e imbarete. Upéicha ha'e oguereko tembi'u porã ijeupe ġuara.

Kuña hyeguasúpe noñeñangarekói ramo, ikatu ndouporãi pe mitã oĩva hyépe, ndaikatúi ho'u taguato resay terã opita ha ambue ikatu'ỹva. Sy naiñe'ẽ rendúi ramo ikatu opáichagua mba'asy ojopy mitãme, ipiru, ikangy, okakuaa asy, ipochyrei rei, ipijy ha hasy rei.

Ymã rupi ava guarani ho'u va'ekue tembi'u añetete, upéagui hesãi, hetia'e, iñarandu ha imbarete. Aipóramo tekotevẽ kuña ohendu umi itujavéva ha iġuaiġuivévape, imemby rayhu haġua hyeguasú guive.

Ñamõinguéra
voi opu'ã.
Kupyju
osapukái
ymbove
ojehete pyso
pysóma ha
opu'ã ojatapy.
Ymaguare he'i
iporãha voi
ñapu'ã, ñane
resãi ha ñane
kyre'ỹve
opamba'e
jajapo hañua.
Ko'ẽ mbotávo
ou kuarahy
resẽguio yvytu

OKAY

ÚVA

piro'y asy
oguerúva tesã
ha kyre'ỹ. Ka'ay
rupi tamõi ha
charýi kuéra
ho'u pohã ñana
ani haguã hasy
rei. Okay'u jave
jarýi ohesýma
mandi'o ojapo
pirekái,
mandi'o
mbichy, jety
mbichy
rambosarã.

Pyhareve voi avei ka'ay hápe, ñahendu ha jaikuaa heta mbo'epy porã ñane ramõi nguéragui. Upépe ha'e kuéra ojepe'e jave imandu'a heta mba'e yma, ymaveguarére. Omombe'u avei mba'éichapa ojeiko va'erã, mba'éichagua jejopy tenonderã oïta.

Kay'u hápe, ha'e jotopaha renda, mitãnguéra oñembyaty tataypýpe ojepe'e hañgua, upépe itúva ha isy omombe'u chupe kuéra teko, tekorã ha arandu.

HI'UPY KOKUEPEGUA

Andai
Ararúta
Avati

Choperi

Hy'akuapara

Yvapara

Jety

Karatĩ

Kuarapepẽ

Kumanda

Mamóne

Mandi'o

Mandui

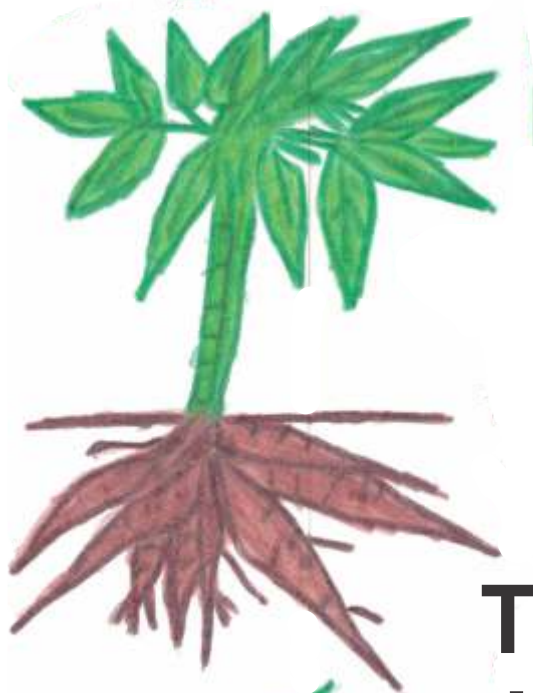
Mbakuku

Merõ

Pakova

Takuare'ẽ

TEMBI'U JAJUHÚVA YVYGUÝPE

**Ymaitéguive ñande ypykue oñoty
va'ekue mandi'o, jety hembí'urã,
avei ha'ekuéra ojeheka hárupi
jajuhúva yvyguýpe pe eíra yvyguy.**

**Mandi'ógui ha'ekuéra ojapo
aramirõ mbeju ha ambue mba'e.
Jety avei ymãguive ñande ypykue
oñoty ko'ãga peve. Meme
ojeguereko kokue rupi.**

**Karatî katu tupã vai ombou
yvagagui pe amandau ha upéa
kuegui oiko karatĩ, ha'e yvyguy
pegua heteréiva.**

**MANDI'O MITÃNGUÉRA KOKUE
MBO'EHAO VY'AHA RENDÁPE.**

YVA IKATÚVA OJEGUEREKO ÓGA HÁRE

Ymave ñande pehẽngue kuéra ndopytái peteĩ hendápe ko'ãga guáicha. Ndoiko'aréi peteĩ hendápe, oñotỹ kokue pegua mimi, avei ojeheka ka'aguy rupi ha oñyvõ pira hu'ype ysyryre terã omokãnga'u timbópe. Ñande pehẽngue kuéra ymave ndoiporúiri yvy omokangy peve, ndoiporúi pohãvai ijukapy ko'ãgaguáicha, ndohapykatúi ka'aguy. Oñanduvove yvy ykangymaha, ka'aguýpe imbovy mymba kuéra ha pira umi y rupi ojererováma, ohejáma pe henda ikatu hañguaicha ijehegui voi oñemyatyrõ jevy.

Ko'ãga rupi ndaikatuvéima péicha jaiko, java, java pérupi. Ñande pehẽngue rekohague, karai oñemomba'epáma hese. Upéagui tekotevẽ ñande róga jerére ñañotỹ yva kuéra ja'u hañgua. Óga oguerekóva heta yva ijerére iporãmi, mitã ha mymba kuéra ovy'apa upépe.

PAKURĪ

APEPU

yvaũ

Mbokaja aju

Mburukuja Narãha ka'aguy

Pindo aju Pakuri Yvapurũ

Yvaguasu Pitãga Yvaviju

Mandypa/ñandypa

Jakarati'a/jarakati'a

Inga Guembe/mbegue aju

Jatayva aju Karaguata aju

Arasa Kokũ Guavira ñu

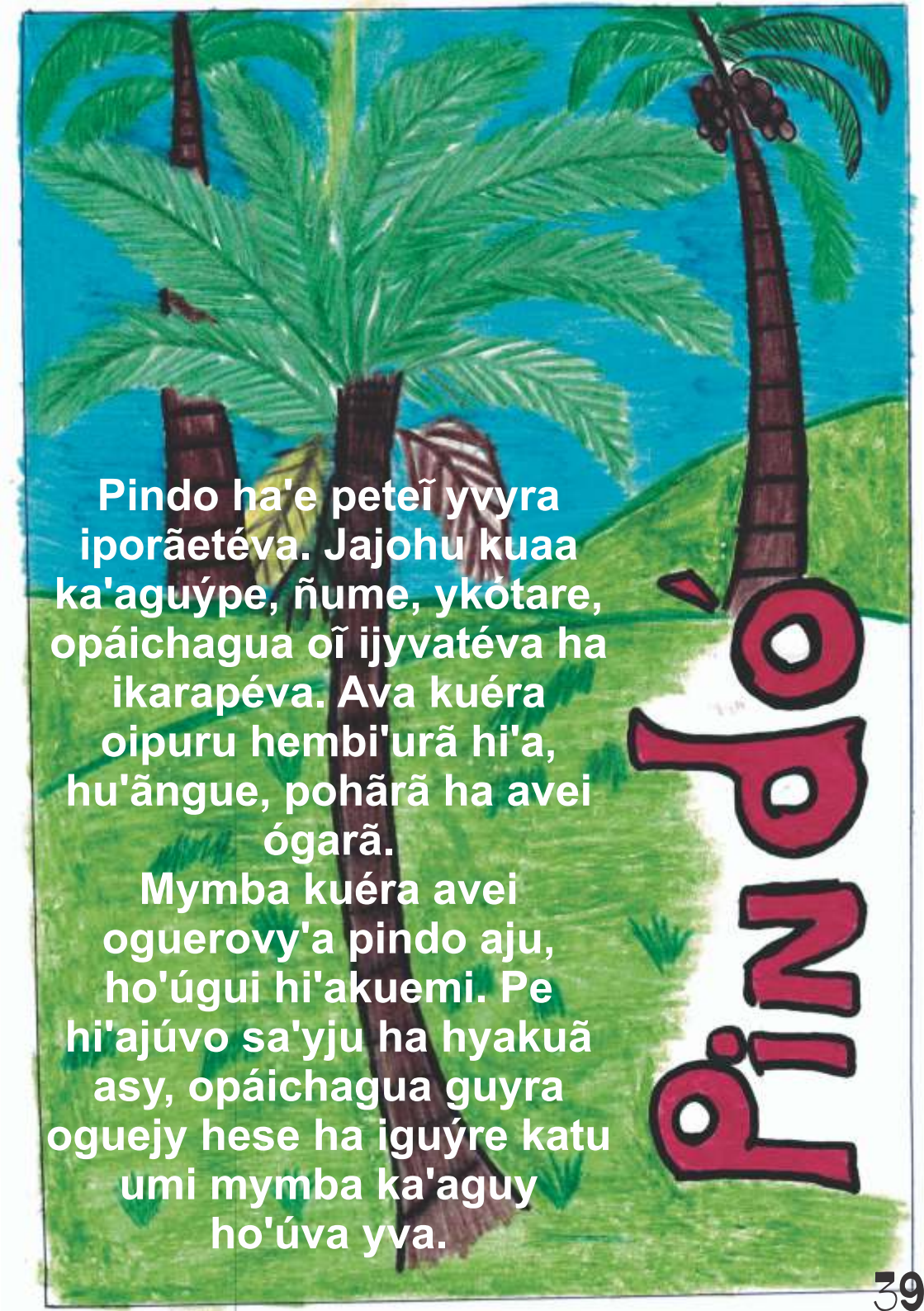
Aratiku Guaporoity

Guavira pytã

Pira
Mbusu
Karumbe
Jakare
Kapiyva
Ju'i guasu
Ju'i mbúi
Kuriju
Guairaka
Javevýi
Kyja
Apere'a
Ñahana
Akutipáy

Oĩ opaichagua mymba
hi'upy, ikatúva ja'u ha
ikatu'ỹva. Mitã, mitãrusu,
mitãkunã, kuñataĩ ha hye
guasúva ndaikatúi ho'u.
Aipóramo ojapo vaí va'erã
hese kuéra. Ko'ãva ha'e
tekombo'e guarani reko
rupi, oñemomba'e va'erã
tesãira.

Pindo ha'e peteĩ yvyra
iporãetéva. Jajohu kuaa
ka'aguýpe, ñume, ykótare,
opáichagua oĩ ijyvatéva ha
ikarapéva. Ava kuéra
oipuru hembí'urã hi'a,
hu'ãngue, pohãrã ha avei
ógarã.

Mymba kuéra avei
oguerovy'a pindo aju,
ho'úgui hi'akuemi. Pe
hi'ajúvo sa'yju ha hyakuã
asy, opáichagua guyra
oguejy hese ha iguýre katu
umi mymba ka'aguy
ho'úva yva.

Pindo

MÁVAPA IKATU

OMBYESAKO'I HI'UPY

Ógapýpe kuñanguérape hembyve tembi'u apo. Heta kuña Guarani ikatupyrýva ojapokuaa tembi'u hetereíva. Túva ha mitãnguéra oha'arõ ojypyre.

Ñande ava kuéra rekórupi kuñataĩ ndaikatúi ho'u kuimba'e ojapo akue tembi'u. Ho'únteramo ikatu kuñataĩ iñate'ỹ terã ipitua ojapo haña tembiapo hóga pýpe.

Kuimba'e ikatu ojapo ko'ã tembiapo. Omba'apo, omarika terã ojopói hárupi. Ha karai kuéra rekoha rupi umi ojekaru hatýpe heta kuimba'e avei ojapo tembi'u.

GUARANI REMBI'UETE

Andai mbichy

Andai mimói

Avati mbichy

Avati mimói

Avati pororo

Chícha

Chipa guasu

Chipa ku'akua

Choperi

Hu'ĩ

Jety mbichy

Jety mimói

Kãnguĩjy

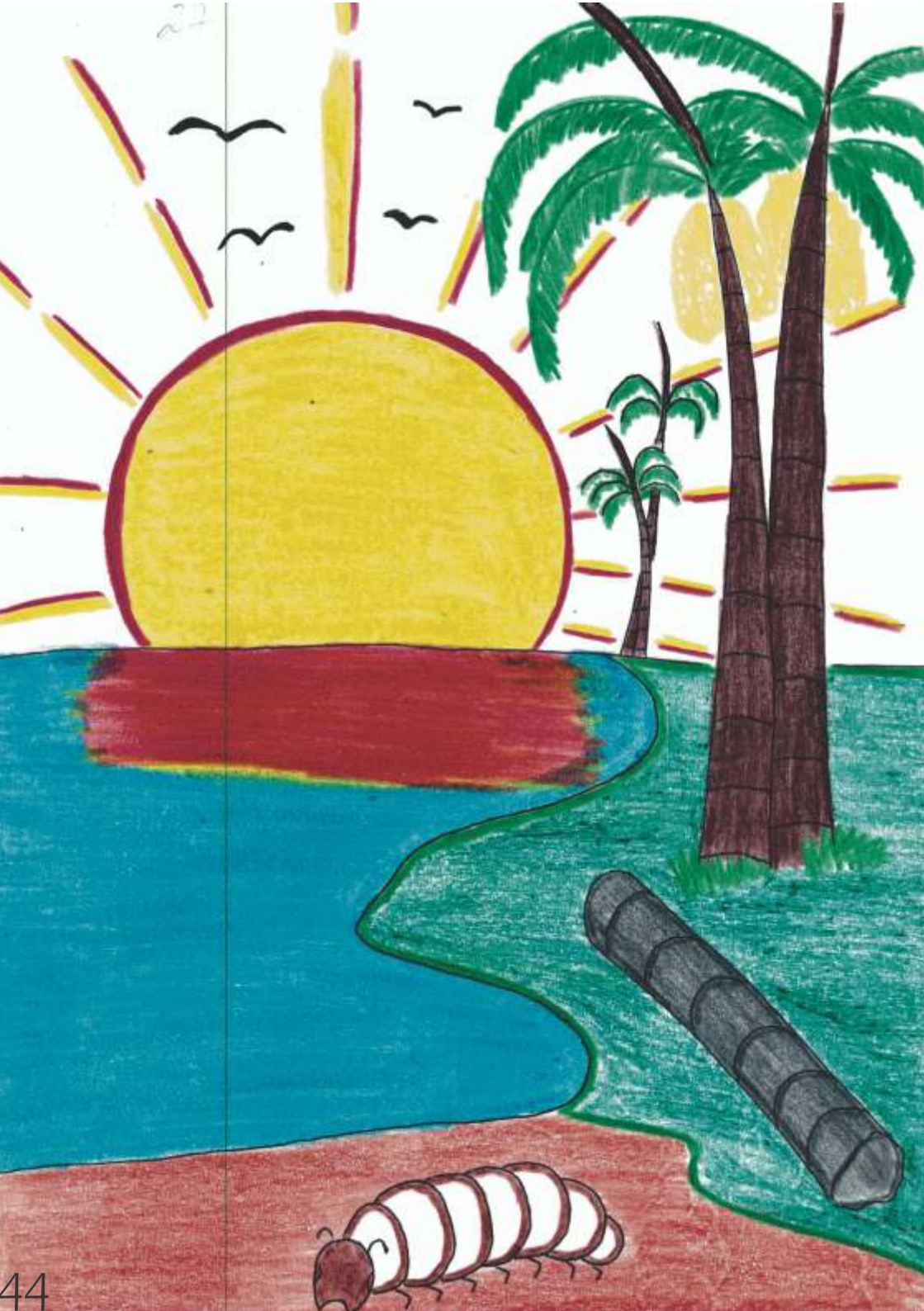
Karatĩ mbichy ha mimói

Kumanda mbaipy

Lokro

Andai mbichy
Andai mimói
Avati mbichy
Avati mimói
Avati pororo
Chícha
Chipa guasu
Chipa ku'akua
Choperi
Huĩ
Jety mbichy
Jety mimói
Kãnguĩjy
Karatĩ mbichy ha mimói
Kumanda mbaipy
Lokro

22

MBUKU

Ava guarani ho'u mbuku ha oipuru ikyra ñandýramo omongyra haḡua hu'itĩ, rora ha ambueve tembi'u. Avei ojeporu pohãramo: jurutĩ, juru ai, kuru vai ha opaichaguave mba'asýpe.

Mbuku jajohu pindo'y tujukuére terã mbokaja'y ho'a va'ekuére. Aipóramo oikotevẽva oityarã pindo'y terã mbokaja'y, jasy ra'ýpe ou haḡua mbukusy opoi hupi'a hese.

ÑA'Ë

ÑA'Ë

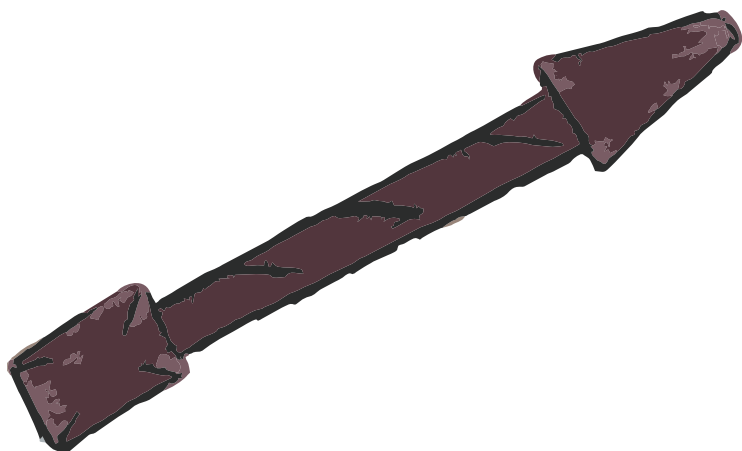
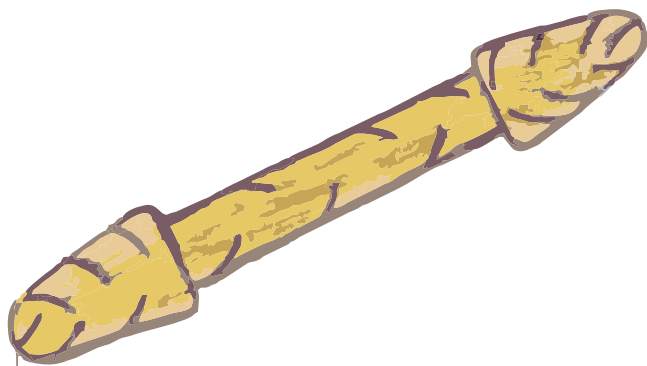
ÑA'Ë

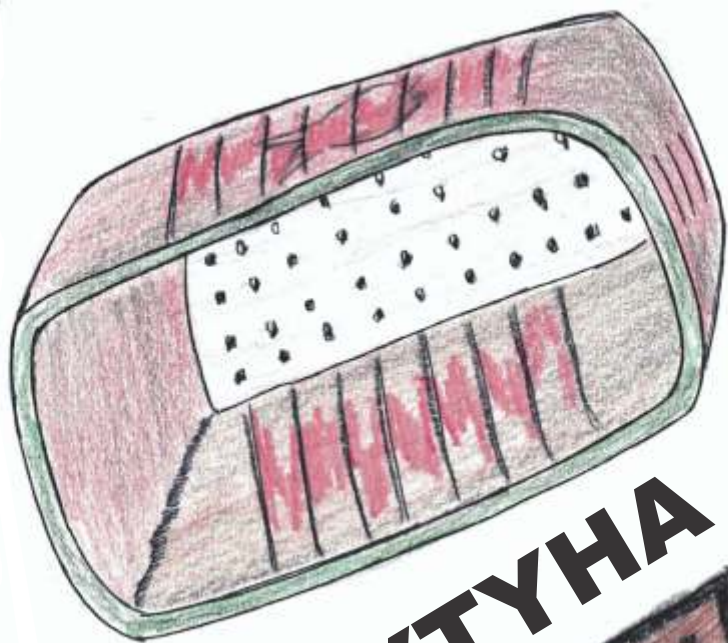

ÑA'Ë

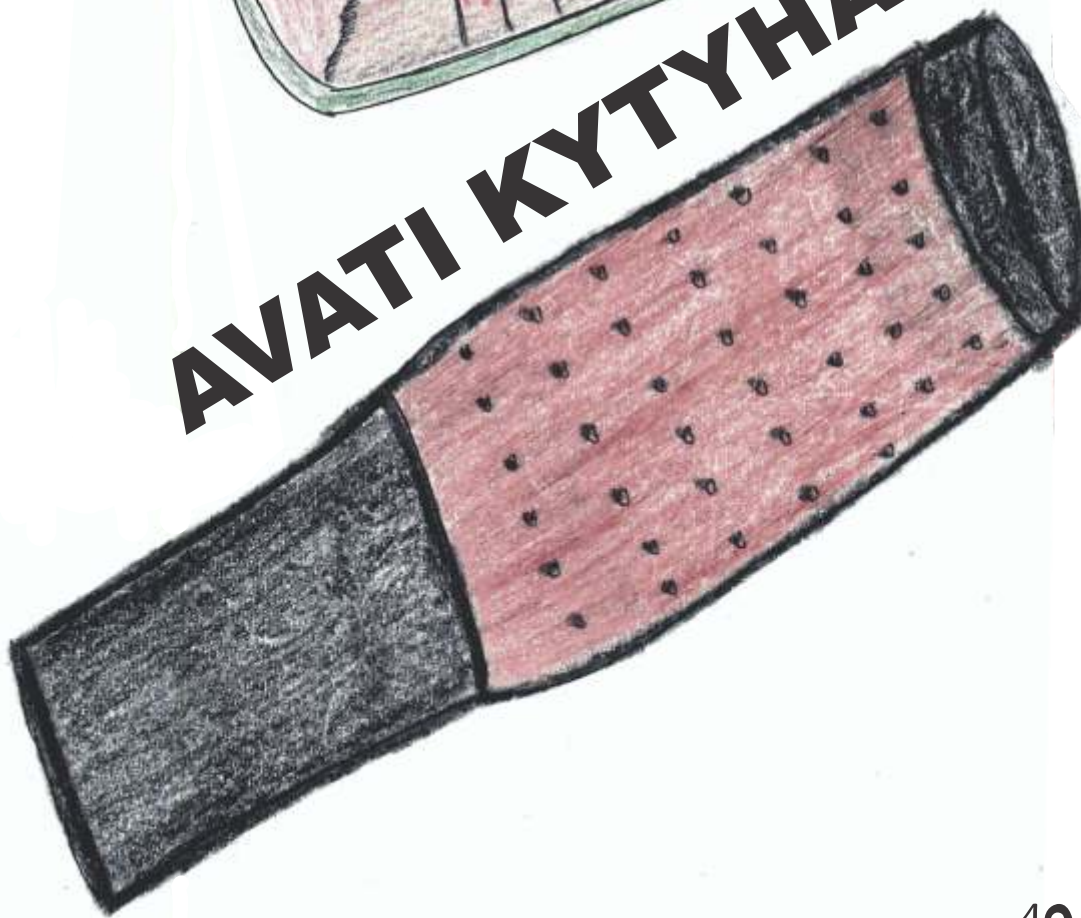
ÑA'Ë

AVATI JOSOHÁ

AVATI KUTYHA

Ojapóma amõ papokõi áry rupi ndahechavéi ha nahenduvéi oñembisóva angu'ápe ko tekoha Pirajuýpe. Ikatúnte oĩ gueteri oguerekóva angu'a ha avati josoha hóga rupi.

Che mandu'a ñande ruvicha kuéra ombou'ỹ mboyve ñepytyvõ kuéra ñande pehengue kuérape, heta va'ekue oñemitỹva kokuépe. Oĩ oguerekóva kumanda, arro, fechão, avati, jety, mandi'o, pakova, sandia, andai, merõ, takuare'ẽ heta hembí'urã ohupity kokuégui.

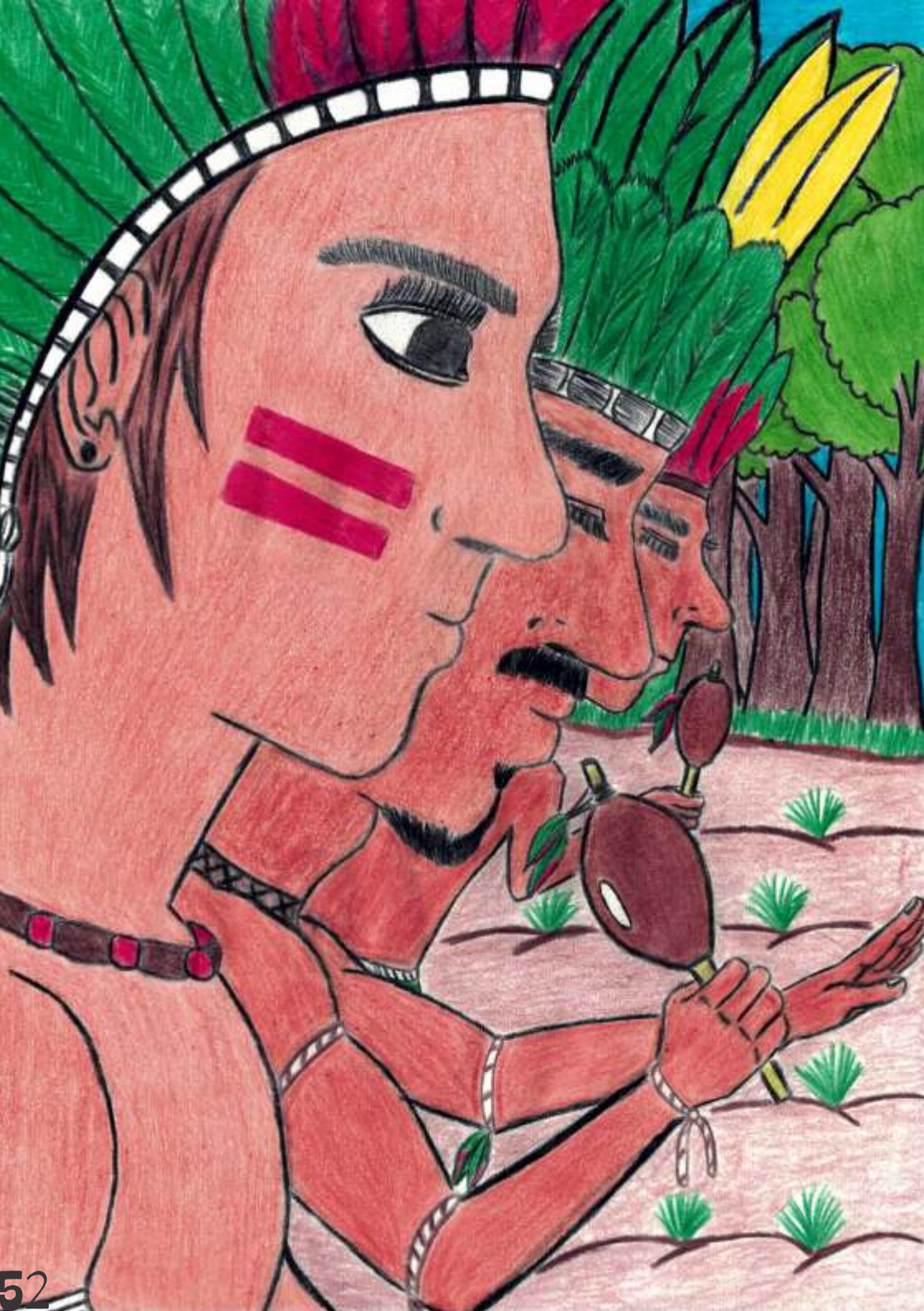
Upéagui ñane pehengue kuéra sa'i oho omba'e jogua karai rekohágui. Noikotevẽi voi va'ekue ho'u va'erãre. Uperõnguarẽ ñahendu avei apopekotýo oñembisóva, vy'a reheve ojoso arro pyahu, avati kaguirã terã ryguasu rembi'urã.

Heta oĩ ñande reindy kuéra ikatupyryva oñembiso haãua. Upéicha oñombojaru, opuka puka hárupi pya'e porã ojosopa tembi'urã ha upéi omopotĩntema.

Ajépa iporãite teko uperõnguarẽ, opavave ohupity hembí'urã ikokuégui voi, vy'a, tory ha tesãi reheve oiko.

OÑEMBISÓVA ANGU'ÁPE

AVATI

AVATI

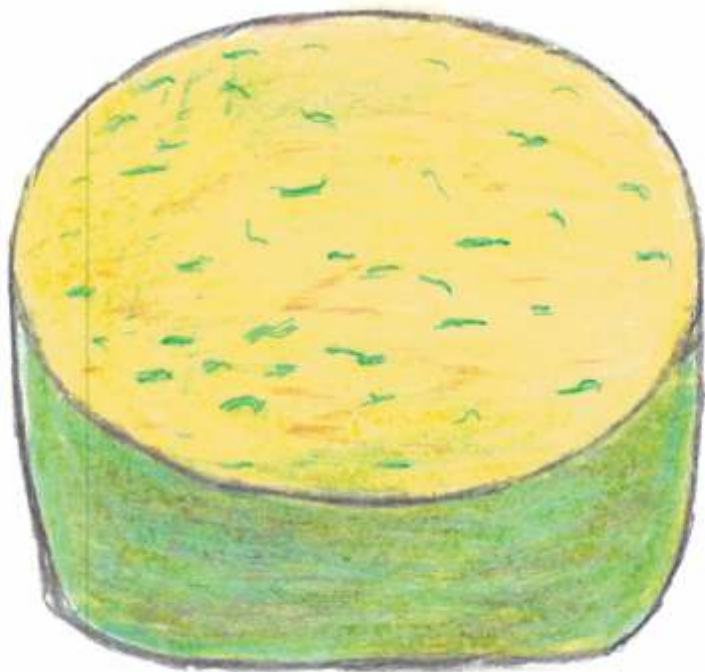

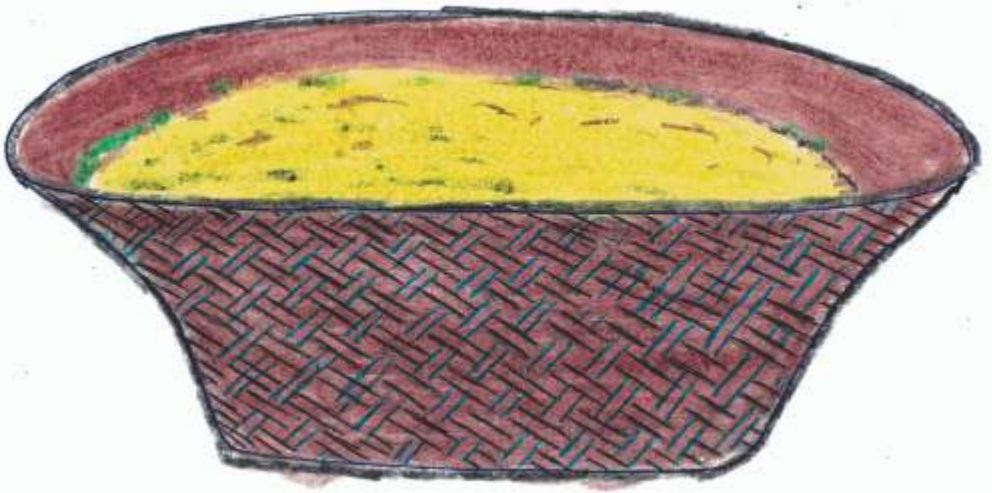
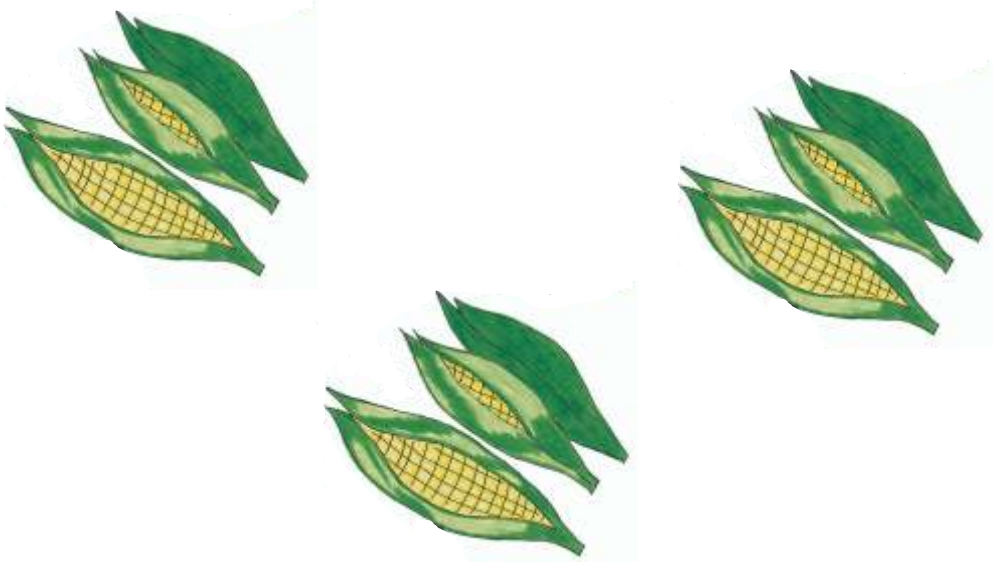
AVATI

AVATI

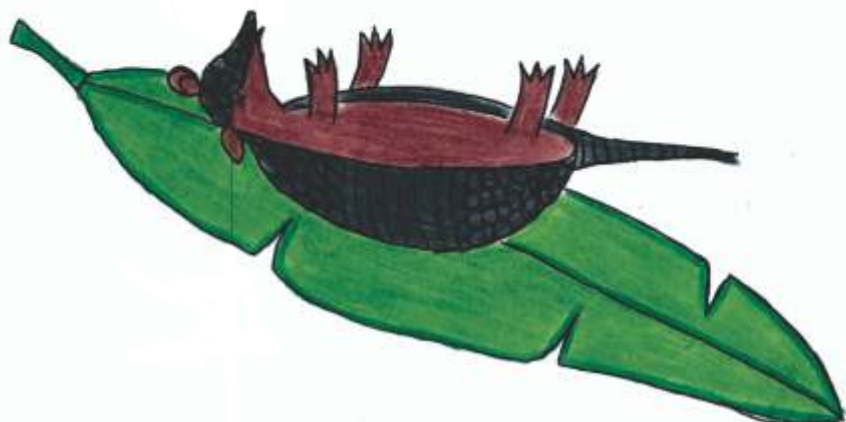
CHIPA GUASU

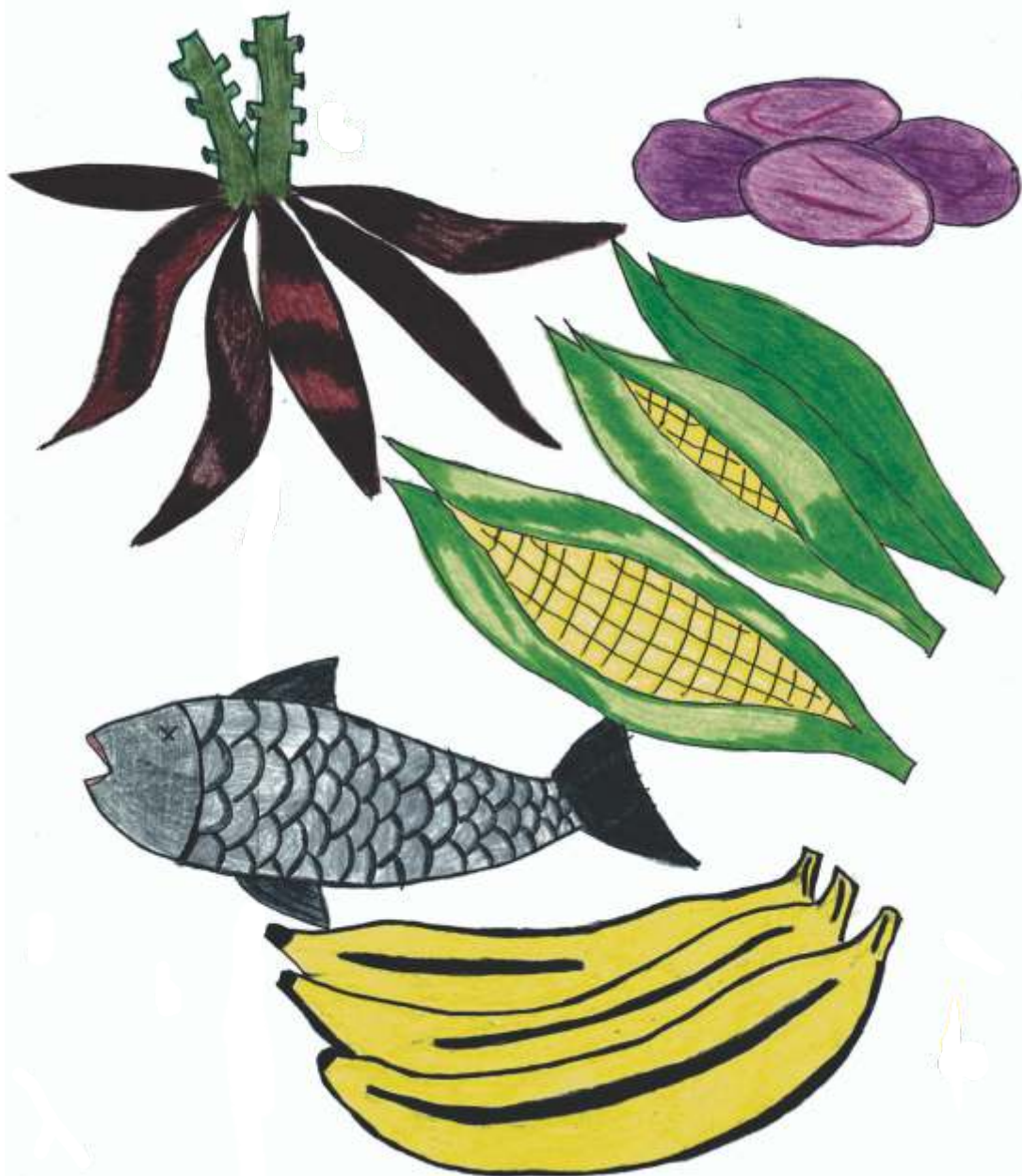

AVATI KU'I

TEMBI'U KARURĂ

TEMBI'U IKATÚVA JA'U RAMBOSÁPE

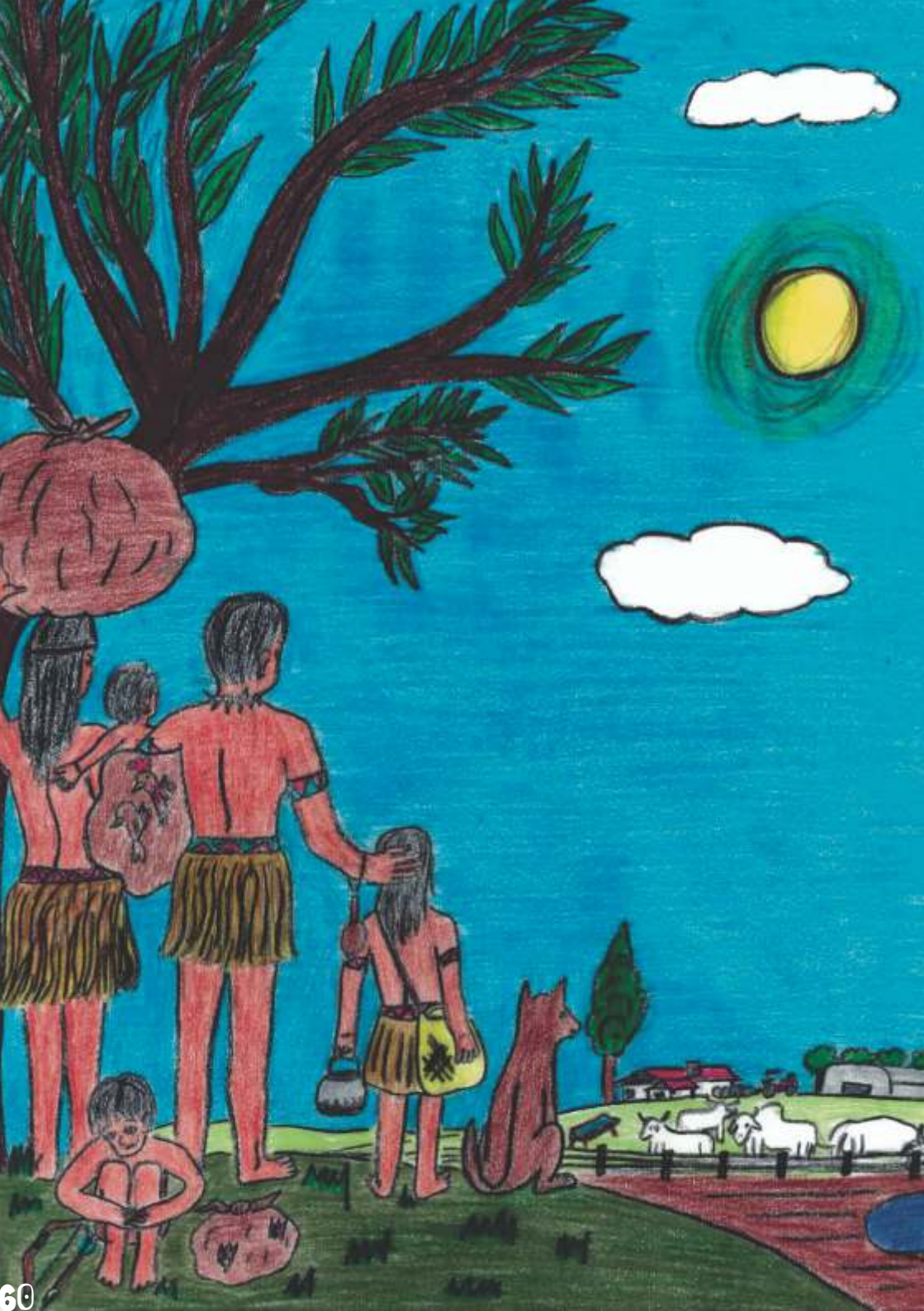
ÑEMINDU'U ASAJE TERÃ ÁRA MBYTE PEGUA

Guarani rekópe, py'ajokoha rendaguépe ho'u ka'ay. Okay'upa ha ohóma oho haġuãme. Mitãme ohesy avati, mandi'o, jety, ombyaku tembi'u karajakue. Asaje terã ára mbytérupi ho'úma tembi'u héva ha

imbaretéva. Akã hatã hárupi oje'e,
tahupi mbarete, tañembo'apyte,
tañamindu'u.

Upéicha karu jave ndaipóri
tova'asy, vy'apópe guarani kuéra
oiko oñondive. Vy'apópe mandi'o
mbichy nandimi jepe oguejy porã
ha ogueru ñeñandu porã, tyvatã
añetete, ko'ãicha guarani kuéra
reko.

TEKOJOJARÃ

Opáicha ñane pehengue ojeheka okaru haãua. Oĩ omba'apóva tekoha ryepýpe ha avei osẽva oho mombyry hekohágui pirapiremi rapykuéri. Upérupi heta ohasa asy, oñemomba'apo vaipa ha sa'iete ohupity hembiapo repykuemi. Ava guarani ikatupyry ha iñarandu, oikuaa heta mba'e ikatúva jajapo terã jaipuru.

Upéagui Tekoha Pirajuýpe opytamíva heta mba'e pohýva ohasa, ndoguerekóigui ñepytyvõ mburuvicha guasúgui, ipu'aka haichamínte ojapo ikokue. Mbovymíntema ñane pehengue ohupity ñepytyvõ mburuvicha karaívagui.

Upéicha ha'ekuéra tekotevẽ oiporavo mba'épa omotenondéta ojogua haãua. Tembi'urã, omonde va'erã, tembiporu kokue peguarã terã temityrã.

ÑE'ĒNDY

Angete: angaite

Arro: *Arroz, tukurupi'a*

Áryre: añore

Chyvy'i: *gurizinho, menininho*

Chindy'i: *menininha*

Guairaka: *lontra*

Hu'y: *flecha*

Ikótare: *rembe'ýre*

Ipíjy: *preguiçoso*

Ipitua: *lerdo, lento, imbegue*

Jasýre: *no mês*

Josoha: *avatisoka*

Kuarapepẽ: *moranga*

Kapiyva: *Capivara, karpicho*

Ko'ẽ: *Ko'ẽ mbotávo, ko'ẽju, ko'ẽtĩ, ko'ẽmba*

Kupyju: *gallo, ryguasume, galo, kupiju.*

Kuriju: *sucuri*

Ñambyahýi: *vare'a*

Ñamõinguéra: *ñamõi kuéra*

Ñamõi: *tuja, lekaja (masc.)*

Jarýi: *charýi, jari, ñuaiñui, lechãi (fem.)*

Ñande Ruvicha Kuéra: *governo*

Ojopói: *opeka*

Omarika: *ojeheka*

Ñepytyvõnguera: *ñepytyvõ kuéra, cesta básica, bolsa família, auxílio maternidade/doença, pensão (benefícios sociais)*

Ombyesako'íta: *modo de produzir, modo de preparar*

Oñyvõ: *oikutu, ojapi, ojopói*

Pindo'ýre: *imátare*

Pohã vai: *pohã pochy, pohã juka, joha, veneno*

Py'ajokoha: *rambosa*

Taguato resay: *ytata, cachaça, aguardente, caña, cerveja*

Sandia: *hy'akuapara/yvapara*

GUARANI

REMBI'UETE

**ESCOLAS
INDÍGENAS**

FUNAEPE

Projeto gráfico: Neimar Machado de Sousa e Veronice Lovato Rosatto (DRT 03688).

Formato: A5, paisagem. **Papel da capa:** triplex 300 g/m².

Papel do miolo: sulfite 150 g/m². **Tipologia:** Arial e Arial Black.

Ano: 2019 **Páginas:** 64

Coordenação editorial: comiteeditorialconesul@gmail.com (Grupo de Trabalho Editorial Arandu Porã).